

dr hab. Celina Juda, em. prof. UJ

Kraków, 03. 03. 2022

Mgr Piotr Misztela:

Meteor Młodej Polski i jego bułgarscy współcześni.

Recepcja twórczości i legendy Stanisława Przybyszewskiego w Bułgarii.

Recenzja pracy doktorskiej napisanej pod naukowym kierunkiem

dr hab. Anny Sobieskiej, prof. Instytutu Badań Literackich PAN.

Przedłożona do zaopiniowania rozprawa jest znamiennym przykładem dobrze pojmowanej otwartej formuły badań humanistycznych w polskim literaturoznawstwie bułgarystycznym. Podjęcie wielokierunkowo zorientowanej refleksji nad fenomenem „zjawisko Przybyszewski” jest zadaniem niezwykle ambitnym. Chodzi tutaj nie tylko o proste rozszerzenie istniejącego już komentarza dotyczącego inkorporowania do literatury kształtowanej poza jego rodzimym uniwersum kulturowym, materii artystycznej i filozoficzno-ideowej, wypracowanych przez polskiego twórcę. Istotną kwestią staje się rozpoznanie cech dystynktywnych kodu i możliwości, jakie on odsłania, by rozszerzyć i opisać dynamikę transferu polsko-bułgarskiego dialogu w jego centralnych i peryferyjnych kontekstach.

Mgr Piotr Misztela słusznie zwraca uwagę na idiomatyczny charakter samego aktu przenoszenia, za pośrednictwem przekładu, cudzej materii literackiej „za granicę”, a w tym wypadku owych granic językowych mamy nadmiar. Horyzont badawczy ma więc skomplikowaną naturę, rozpięty pomiędzy zobowiązaniami wobec analizy literaturoznawczej, komparatystycznej, a też i translatologicznej. Znakiem widomego jakościowego zwrotu w badaniach doktoranta jest traktowanie historii literatury jako tekstu kultury, w którym istotne miejsce zajmują działania nastawione na eksponowanie antropologicznego aspektu literatury (w naturalny sposób włączających do egzegezy badanych układów tekstowych repertuar idei z zakresu filozofii, historii, etnologii, czy na przykład psychologii). Za cel Autor pracy stawia sobie opowiedzenie perypetii słowa przypisanego bohaterowi literackiemu, człowiekowi „w całej jego pełni”. [...] w jego wniebo – i w piekłowzięciach, wykreowanemu przez polskiego Rimbauda, które odbiorca kultury bułgarskiej miał okazję konfrontować z realiami świata artystycznych praktyk rodzimych modernistów. Dopowiedzmy, odbiorca dwojakiego rodzaju. Dobrze lub nieźle zorientowany w nowych trendach kultury europejskiej inteligent, wychowanek uczelni europejskich, a więc często entuzjasta współczesnych, obcych prądów myślowych i artystycznych. Akceptujący możliwość rozpoznania i opisanego za ich pośrednictwem swojej kultury. Z drugiej zaś strony – aspirujący do roli konsumenta sztuki ducha nuworysz, który, jak bohater prozy Aleko Konstantinowa, Baj Ganio, już gotów jest zamienić siermiężną pelerynę pasterską na szyty na miarę elegancki garnitur odwiedzając galerię sztuki, ale nie znaczy to, że kontempluje subtelność kompozycji dzieła malarza. Raczej szacuje koszt ramy obrazu.

Praca została podzielona na osiem rozdziałów (ss. 10-157), które poprzedza Wstęp (ss.3-9). Po części Zakończenie (ss. 158-9) znajdujemy Streszczenia - (w języku polskim - s.160, w języku angielskim, s.161). Bibliografia, podzielona na stosowne partie obejmuje strony 162-171. Integralną częścią pracy jest Aneks, w którym Autor zamieścił materiały ikonograficzne (ss. 172-189) dopełniające treści zasadnicze rozprawy.

Rozdział I, *W godzinie wyzwolenia. Polsko-bułgarskie kontakty kulturowe po roku 1878* ma charakter refleksji dotyczącej procesu budowania więzi i rodzajów korelacji literatur polskiej i bułgarskiej. Wnikliwe śledzenie kolejnych epizodów historii funkcjonowania w uniwersum bułgarskim dzieł Przybyszewskiego poprzedzają rozważania dotyczące pojawiania się tam tłumaczeń utworów innych polskich autorów. Aktywność znających język polski lub parających się przekładem (też via inne języki słowiańskie) Bułgarów jest pokaźna. Warto dodać, że liczne przekłady Mickiewicza są nie tylko świadectwem uznania klasy i pozycji romantyka. Zgodzić należy się ze stanowiskiem Bojana Biołczewa, który uważa, że jeżeli pominie się próby indywidualnych fascynacji tłumaczy, to ważniejszą sprawą jest przyjrzenie się zjawisku [...] „dyfuzyjnego wpływu słowa i postawy poety na twórczość naszych wielkich autorów. Nie chodzi o wzbogacenie stylowe, obecność modelową, które są zwykłymi formami oddziaływania przekładu w przyjmującej przestrzeni kulturowej. Chodzi o pojawienie się oryginalnych utworów, które w takim stopniu nasiąkły obrazami i nastrojami, że przypominają świadomy przekład. [...] To znaczy, że wspomniane zjawisko jest też czymś więcej: osiąga się taki stopień współautorstwa obrazów, przy którym dwaj wielcy poeci za pośrednictwem języka paralelnie funkcjonują

w tożsamości poetyckiej, która nie szkodzi pierwszemu i nie poniża drugiego”. (B. B. *Po drugiej stronie mitu – Adam Bernard Mickiewicz. Pomiędzy aureolą wieszczą i homo ludens*, przekład Celina Juda, Kraków 2003, s. 233).

Narracja Rozdziału II, *Przybysz ze świata. Początki popularności*, została pomyślana jako swego rodzaju system nawigacyjny pozwalający precyzyjnie odtworzyć szlak wędrówki tekstów autora *Homo Sapiens* i *Na drogach duszy* i sposobów ich odczytania w Bułgarii przez niemałe grono komentatorów odmiennej proveniencji. Rezultaty kwerendy przeprowadzonej przez mgr Misztelę dotyczącej poglądów, miejsc i znaczenia utworów Przybyszewskiego w wieloraki sposób konfrontowanych z ówczesnymi uczestnikami bułgarskiego życia kulturalnego są imponujące. Istotna dla badań okazała się więc nie tylko analiza komentarzy tuzów ówczesnej krytyki literackiej czy sejentystów, ale także przestudiowanie katalogów bibliotecznych, by w ten sposób zweryfikować praktyki czytelnicze, świadczące o skali zainteresowania, o chęci doświadczenia mocy słowa Przybyszewskiego. Ciekawa jest konfrontacja zachwyków, ale też obaw współczesnych o kondycję czytelników i widzów spektakli sztuk „der geniale Pole”. Do przywoływanych kolejno opinii mentorów bułgarskich Kulturträgerów zaniepokojonych niepożądanymi skutkami oddziaływania literatury satanistycznej na młode/ młodzieńcze umysły rodaków proponuję włączyć także historię, którą w memuarach przytoczył Kiril Krystew (Кирил Кръстев, *Спомени за културния живот между двете световни войни*, София 1988, ss. 262-266). Chodzi o postać pisarza, którego prozę autor dysertacji skomentuje w jednym z kolejnych rozdziałów pracy, Antona Straszimirowa. Krystew bliższą znajomość z nim zawarł w latach 20-tych, gdy w miejscowościach, w których pracował jako nauczyciel

(Jamboł, Plewen) uczestniczył w zapowiadanych afiszami pogadankach na temat moralności. Mowa o postaci lektora, zapalonego mówcy propagującego idee właściwych i pożądaných postaw obywatela (szczególne miejsce poświęcił Straszimirow sprawie nieuzasadnionej postępującej emancypacji kobiet) zobowiązanego do przestrzegania określonego kodeksu zasad moralnych (zdecydowane nie tylko odrzucenie, raczej potępienie postaw bohaterów dekadentckiej literatury – Wilda, Strindberga, Wedekinda, Przybyszewskiego, Arcybaszewa i itp. S. 263).

Treści i sposób zorganizowania Rozdziału III *Bezsensowne fantazmaty, wywrotowe zakusy. Kontrowersje wokół twórczości Stanisława Przybyszewskiego w Bułgarii* mają charakter rekonstrukcji bogatej palety komentarzy uczestników życia kulturalnego na temat obecności utworów Przybyszewskiego wpisujących się w model rodzimej, bułgarskiej wspólnoty artystycznej. Rozległość przywołanego w rozprawie materiału przekonująco dowodzi w jaki sposób wartościujące sądy, opinie sceptyków, ale też strażników moralności wyprowadziły literaturę poza jej przynależne granice. Ustalenia dotycząca sposobów tłumaczenia utworów Przybyszewskiego w naturalny sposób uzupełnia obraz „tekstu Przybyszewski” w realiach bułgarskich.

Rozdział IV, *O „nową” sztukę. Inspiracje Stanisławem Przybyszewskim w manifestach i tekstach teoretycznych bułgarskiego modernizmu* dotyczy materii niezwykle wrażliwej. Programy modernistyczne, szczególnie te ich postaci, których twórcami byli reprezentanci pierwszego pokolenia modernistów pojawiały się, gdy nie zwiastowało kresu modelu realistycznego (pod znakiem Wazowa). Ogłaszane pod różnymi postaciami (felieton, apel, wstęp krytyczny, szkic czy esej krytyczno-naukowy) oddają raczej temperaturę ówczesnego życia literackiego w Bułgarii,

niż klarownie wyjaśniają jak konstruować rzeczywistość nowej, korespondującej z europejskimi tendencjami kultury i literatury. Słusznie mgr Misztela wiele miejsca poświęca stanowisku Kiorczewa, bo też studium tego krytyka i filozofa (*Nasze tęsknoty*) zapisało się w pamięci jako znacząca egzegeza myśli Nietzschego, ale też polemiki z autorem *Confiteoru*. Uwagi dotyczące wystąpień programotwórczych Iwana Radosławowa i Gea Milewa wskazują, że prowadzona przez autora rozprawy analiza jest skoncentrowana na wychwyceniu każdego niuansu strategii dialogu lokalnego modernizmu z propozycjami polsko-niemieckiego dekadenta – praktyka i komentatora nowej sztuki (jak to lakonicznie ujmuje Teresa Walas wyznawcy zasady: „sztuka dla absolutu duszy, czyli dla doskonałego poznania”). Autor po raz kolejny łączy rozległą wiedzę o modernizmie europejskim z darem potoczystego opowiadania o relacjach międzykulturowych.

Kolejne dwa rozdziały V: *Straszne i dziwne choroby nerwów. Psychopatologie bohaterów Georgiego Rajczewa wobec doświadczeń protagonistów Przybyszewskiego* oraz VI: *Autor-sejsmograf i literackie kataklizmy. Anton Straszimirowna tropie drgań „nagiej duszy”* można uznać za jądro rozprawy, rodzaj praktycznej rekapitulacji, materiału dowodowego ujawniającego detale bułgarskich narracji korespondujących z „tekstem Przybyszewski”. Budzą podziw i uznanie doskonale poprowadzone, zarówno w aspekcie metodologicznym, ale także z perspektywy analiz wybranych utworów i zaproponowanych oryginalnych interpretacji. Przemyślane, ciekawie i niebanalnie artykułowane komentarze są jawnym dowodem, że mgr Misztela realizował swój projekt badawczy z przekonaniem, że lektura literackiej materii jest czynnością poważną, ale jednocześnie daje pole do popisu oddanemu sprawie

czytelnikowi. Dialog kultur, który zostaje we wspomnianych rozdziałach odsłonięty, znacząco dopełni, ożywi naturę rozmowy o modernistycznym dorobku Rajczewa i Straszimirowa. Ostatecznie badania spuścizny pisarzy nie są przesadnie rozbudowane w Bułgarii (warto np. zapoznać się z ustaleniami Kaliny Lukowej dotyczącymi prozy tego drugiego prozaika, mimo, że bezpośrednio nie dotyczą Przybyszewskiego z nim relacji: Калина Лукова, *Приказката за прилепа и гълъбицата, или еротичните идентификации на Антон Страшимиров*, в: Политики на различието, езици на близостта, София 2006, ss. 56-67).

Następne części pracy są ogniwami, bez których nie tylko sam wizerunek obecności Przybyszewskiego w kulturowej przestrzeni byłby znacznie uboższy. Intencje autora studium odczytuję jako dowód zainteresowania i zbudowania całościowej narracji na temat bułgarskiej nowoczesności kulturowej. Stąd przywołanie ustaleń czasami bardzo rozbieżnych lub ideologicznie motywowanych, ale wymownie wskazujących na niespełnione lub spełnione oczekiwania, aby bułgarski modernizm uwolnił się od „fenomenu Przybyszewski” lub też czerpał z jej zasobów intensywniej.

Integralną częścią pracy są materiały ikonograficzne zamieszczone w Aneksie. Chodzi o istotny, znaczący akcent dopełniający/ finalizujący narrację na temat dziejów dialogu kultur, wymiaru powrotu do dzisiaj już wydającej się widmowym zdarzeniem konstruowania szeroko rozumianej europejskiej nowoczesności.

Wnikliwe studium mgr Piotra Miszteli wpisuje się w porządek slawistycznych strategii rozszerzających perspektywę eksplikacji wybranych kreacji artystycznych, co skutkuje konfrontacją wielu horyzontów poznawczych i inspirująco wpływa

na merytoryczną dyskusję, wychodzącą poza granice tradycyjnych slawistycznych prezentacji. Wartością szczególną pracy jest więc zastosowana strategia badawcza, nastawiona na korelatywne objaśnianie wybranej problematyki w układzie rozbudowanej konfrontacji kontekstu zasadniczego: literackiej praktyki z rozległymi i zróżnicowanymi kontekstami pomocniczymi (kulturowym, historycznoliterackim, teoretycznymi).

Rozległe zainteresowania badawcze znajdują potwierdzenie w odnotowanej literaturze przedmiotu. Przywoływane studia, opracowania naukowe reprezentują najważniejszą refleksję nad podjętym tematem. Jeżeli czegoś w odnotowanej literaturze przedmiotu zabrakło, to warto uzupełnić spis treściami książki Teresy Walas, *Ku otchłani (dekadentyzm w literaturze polskiej 1890-1905)*, Kraków-Wrocław 1986.

Lektura tekstu rozprawy oznacza również sporządzenie przez recenzenta zauważonych nieścisłości czy miejsc wymagających doprecyzowania:

Errata:

- s. 7: przypis 13 – z pewnością chodzi o ojca poety Pencza Sławejkowa – Petka Raczewa Sławejkowa, pisarza, działacza doby bułgarskiego odrodzenia narodowego, który w stolicy Imperium Tureckiego prowadził działalność wydawniczą, skutecznie organizował działania na rzecz autokefalii Cerkwii Bułgarskiej.
- s. 10: należy uporządkować niejasne treści pierwszego akapitu - w trakcie trwania wojny rosyjsko-tureckiej(1877-78) ustanowiono Tymczasowy Rząd Rosyjski z komisarzem Władimirem Czerkaskim. Po jego śmierci naczelnikiem został Aleksander Dondukow-Korsakow urzędujący początkowo w Płowdiwie. Na mocy

traktatu berlińskiego, Płowdiw stał się stolicą Rumelii Wschodniej, autonomicznego regionu kontrolowanego przez władze tureckie. Księstwo Bułgarskie ze stolicą w Sofii dopiero organizowało byt instytucjonalny przyszłego niezależnego państwa. Życie kulturalne, pod egidą Wazowa i Weliczkowa toczyło się w Płowdiwie.

s. 15: kwestia zapisu tytułu czasopism – w całej pracy należy ujednolicić sposób zapisu – w wielu miejscach tak jest, ale np. tutaj mamy dwa tytuły „Ученическа беседа” („Forum uczniowskie” „Trybuna ucznia”?) i „Ново време” („Nowe czasy”) podane tylko w wersji oryginalnej.

s. s. 19: „podróżujący nad Odrę bułgarscy twórcy” – Petko Sławejkow był w Warszawie, Bojan Penew i inni też w Polsce bywali – czy nie chodzi o Wisłę?

ss. 64, 67: „Hyperion”/ „Тытан”. Lapsus – zamiast określenia „kierownik” powinien pojawić się termin - redaktor naczelny.

s. 68: Wyłko Czerwenkow „przyszły premier państwa” – przede wszystkim chodzi o nomenklaturowe stanowisko, które objął po śmierci Georgiego Dimitrowa czyli został „pierwszym sekretarzem BKP”.

s. 68: przypisy 71, 72 – inaczej zredagować noty o Bagrianie i Dałczewie – ten ostatni nie „gloryfikował”...

s. 73: „Родно изкуство” – zwyczajowo stosuje się określenie „sztuka rodzima”

s. 78: Geo Milew nie jest reprezentantem tzw. Pokolenia wrześniowców.

s. 81 ‘Róg obfitości’ - „Златорог” nazwa czasopisma

- s. 81: łącznie Czawdara Mutafova z diabolizmem problematyczne...ale krytyka bułgarska nie stroni od takiej kwalifikacji...
- s. 81: „czasy dowojenne” - czy chodzi o określenie czasów przedwojennych?
- s. 103: raczej Dimityr nie Dymitr.
- s. 105 Recznik na ...
- s. 107: pieśni Christy Botewa – wiersze ...
- s. 117: problematy?
- s. 130: literówka – Scoboden/ Swoboden
- s. 132: zrezygnować z kolokwializmu „zagwozdka”
- Imiona kończące się na „o” – np., Christo, Geo – lepiej odmieniać Gea – lub w całej pracy zrezygnować z odmiany...

Opiniowana rozprawa doktorska mgr Piotra Miszteli jest studium spełniającym z nadatkiem wszystkie wymogi stawiane przez stosowną ustawę tego typu pracom i wnoszę o jej pełne uprawomocnienie w przewodzie doktorskim, podkreślając jej znaczącą wartość naukową.

Jednocześnie zwracam się do Rady Naukowej o wyróżnienie pracy. Rekomenduję opublikowanie pracy.

dr hab. Celina Juda